

הסוגיא השבע עשרה – א"ר יוחנן משום רשב"י (ז ע"ב)

- [1] אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: מיום שברא הקב"ה את העולם לא היה אדם שקראו להקב"ה אדון עד שבא אברהם וקראו אדון, שנאמר: ויאמר אדני אלהים במה אדע כי אירשנה (בראשית טו ח).
- א. "מימרא תנאית" ראשונה של רבי יוחנן בשם רשב"י, ומימרא של רב המבוטסת עליה
- [2] אמר רב: אף דניאל לא נענה אלא בשביל אברהם, שנאמר: ועתה שמע אלהינו אל תפלת עבדך ואל תחנוניו והאר פניך אל מקדשך השמים למען אדני (דניאל ט יז). למענך מבעי ליה! אלא למען אברהם שקראו אדון.
- [3] ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: מנין שאין מרצין לו לאדם בשעת כעסו? שנאמר: פני ילכו והניחותי לך (שמות לג יד).
- ב. "מימרא תנאית" שנייה של רבי יוחנן בשם רשב"י
- [4] ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: מיום שברא הקב"ה את עולמו לא היה אדם שהודה להקב"ה עד שבאתה לאה והודתו, שנאמר: הפעם אודה את ה' (בראשית כט לה).
- ג. "מימרא תנאית" שלישית של רבי יוחנן בשם רשב"י
- [5] ראובן. אמר רבי אלעזר: אמרה לאה, ראו מה בין בני לבן חמי. דאלו בן חמי, אף על גב דמדעתיה זבניה לבכירותא, דכתיב: וימכור את בכורתו ליעקב (בראשית כה לג), חזו מה כתיב ביה: וישטם עשו את יעקב (בראשית כז מא), וכתיב: ויאמר הכי קרא שמו יעקב ויעקבני זה פעמים (בראשית כז לו) וגו'; ואלו בני, אף על גב דעל כרחיה שקליה יוסף לבכירותיה מיניה, דכתיב: ובחללו יצועי אביו נתנה בכורתו ליוסף (דברי הימים א ה א), אפילו הכי לא אקני ביה, דכתיב: וישמע ראובן ויצלהו מידם (בראשית לו כא).
- ד. דרשות נוספות בעניין שמות
- [6] רות. מאי רות? אמר רבי יוחנן: שזכתה ויצא ממנה דוד, שריוהו להקב"ה בשירות ותשבחות.
- [7] מנא לן דשמא גרים? אמר רבי אלעזר, דאמר קרא: לכו חזו מפעלות אלהים אשר שם שמות בארץ (תהלים מו ט). אל תקרי שמות אלא שמות.
- [8] ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: קשה תרבות רעה בתוך ביתו של אדם יותר ממלחמת גוג ומגוג, שנאמר: מזמור לדוד בברחו מפני אבשלום בנו (תהלים ג א), וכתיב בתריה: ה' מה רבו צרי רבים קמים עלי (תהלים ג ב); ואלו גבי מלחמת גוג ומגוג כתיב: למה רגשו גוים ולאמים יהגו ריק (תהלים ב א), ואלו מה רבו צרי לא כתיב.
- ה. "מימרא תנאית" רביעית של רבי יוחנן בשם רשב"י בעניין תהלים ג

- [9] ו. דרשה נוספת לתהלים ג א
מזמור לדוד בברחו מפני אבשלום בנו (תהלים ג א). מזמור לדוד? קינה לדוד מבעי ליה! א"ר שמעון בן אבישלום: למה הדבר דומה? לאדם שיצא עליו שטר חוב. קודם שפרעו היה עצב, לאחר שפרעו – שמח. אף כן דוד. כיון שאמר לו הקב"ה הנני מקים עליך רעה מתוך ביתך (שמואל ב יב יא), היה עצב, אמר: שמא עבד או ממזר הוא, דלא חייס עלי. כיון דחזא דאבשלום הוא, שמח. משום הכי אמר מזמור.
- [10] ז. "מימרא תנאית" חמישית של רבי יוחנן בשם רשב"י, ודיון בה
ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: מותר להתגרות ברשעים בעולם הזה, שנאמר: עוזבי תורה יהללו רשע ושומרי תורה יתגרו במ (משלי כח ד).
- [11] תניא נמי הכי: רבי דוסתאי ברבי מתון אומר: מותר להתגרות ברשעים בעולם הזה, שנאמר: עוזבי תורה יהללו רשע וגו'. ואם לחשך אדם לומר: והא כתיב לדוד אל תתחר במרעים ואל תקנא בעושי עולה (תהלים לו א), מי שלבו נוקפו אומר כן. אלא: אל תתחר במרעים להיות כמרעים; ואל תקנא בעושי עולה – להיות כעושי עולה. ואומר: אל יקנא לבך בחטאים כי אם ביראת ה' כל היום (משלי כג יז).
- [12] איני? והאמר רבי יצחק: אם ראית רשע שהשעה משחקת לו אל תתגרה בו, שנאמר: יחילו דרכיו בכל עת (תהלים י ה). ולא עוד, אלא שזוכה בדין, שנאמר: מרום משפטיך מנגדו (שם). ולא עוד, אלא שרואה בצריו, שנאמר: כל צרריו יפיח בהם (שם).
- [13] לא קשיא. הא במילי דידיה הא במילי דשמיא.
- [14] ואי בעית אימא: הא והא במילי דשמיא, ולא קשיא: הא ברשע שהשעה משחקת לו, הא ברשע שאין השעה משחקת לו.
- [15] ואי בעית אימא: הא והא ברשע שהשעה משחקת לו, ולא קשיא: הא בצדיק גמור, הא בצדיק שאינו גמור.
- [16] דאמר רב הונא: מאי דכתיב: למה תביט בוגדים תחריש בבלע רשע צדיק ממנו (חבקוק א יג)? וכי רשע בולע צדיק? והא כתיב ה' לא יעזבנו בידו (תהלים לו ג), וכתיב לא יאונה לצדיק כל און (משלי יב כא). אלא צדיק ממנו בולע, צדיק גמור אינו בולע.
- [17] ואי בעית אימא: שעה משחקת לו, שאני.
- [18] ח. "מימרא תנאית" שישית של רבי יוחנן בשם רשב"י
ואמר רבי יוחנן משום רב שמעון בן יוחי: כל הקובע מקום לתפלתו, אויביו נופלים תחתיו, שנאמר: ושמתי מקום לעמי ישראל ונטעתיו ושכן תחתיו ולא ירגו עוד ולא יוסיפו בני עולה לענותו כאשר בראשונה (שמואל ב ז י).
- [19] רב הונא רמי: כתיב לענותו (שם) וכתיב לכלותו (דברי הימים א יז ט); בתחילה לענותו ולבסוף לכלותו.
- [20] ט. "מימרא תנאית" שביעית של רבי יוחנן בשם רשב"י
ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: גדולה שמושה של תורה יותר מלמודה, שנאמר: פה אלישע בן שפט אשר יצק מים על ידי אליהו (מלכים ב ג יא). למד לא נאמר אלא יצק, מלמד שגדולה שמושה יותר מלמודה.

מסורת התלמוד

[1] שקראו לקב"ה אדון השווה בראשית רבה יז ד; פסיקתא דרב כהנא ד; אגדת בראשית נו א; מדרש תהלים ח ב. [7] דשמא גרים השווה ירושלמי שבת ו ט, ח ע"א; תנחומא א האזינו ז. [10-17] בבלי מגילה ו ע"ב. [18] כל הקובע מקום לתפלתו השווה ירושלמי ברכות ד ד, ח ע"ב; ולעיל בבלי ברכות, סוגיא טו, "א"ר חלבו א"ר הונא", ו ע"ב. [20] ירושלמי עירובין ה א, כב ע"ב.

רש"י

אדני אלהים כתוב באל"ף דל"ת. הפעם אודה את ה' לפי שראתה ברוח הקדש שיעקב מעמיד שנים עשר שבטים ולו ארבע נשים, כיון שילדה בן רביעי הודית על חלקה שעלה יותר מן החשבון המגיע לה. ראו מה בין בני לבן חמי על שם העתיד קראה שמו, כדאמרינן לקמן שמא גרים. רות המואביה, משום דאיירי בפירושי השמות נקט לה. למה רגשו גוים מה תועלת להם, אלמא דבר קל הוא בעיניו. מי שלבו נוקפו הירא מעבירות שבידו אומר כן מפרש אל תתחר במרעים אל תתקוטט, והוא אינו כן, אלא אל תתחר במרעים להתגרות במעשיהם, לומר אעשה כן גם אני. ואומר אל יקנא לבך בחטאים כי אם ביראת ה' כל היום אפשר לומר אל תתקוטט עם רשעים כי אם ביראת ה', יראי ה', אלא על כרחך אל יקנא לבך לעשות כמותן. יחילו יצליחו, וחבירו על כן לא יחיל טובו (איוב כ כא). מרום משפטיך מנגדו מסולקין דיניך ברחוק הימנו. יפיח בהם בנפחתו הוא דוחה אותם כקש. ושמתי מקום סיפיה דקרא ולא יוסיפו בני עולה לענותו. כתיב לענותו בספר שמואל וכתוב לכלותו בדברי הימים (א יז ט). בתחלה כשנבנה הבית נבנה על מנת שלא לענות עוד אויבים לישראל, ולבסוף כשחטאו, נגזר עליהם ענוי, ותפלתם מגינה עליהם מן הכליון.

תקציר הסוגיא

סוגיא זו מורכבת בעיקר מקובץ של שבע מימרות של האמורא רבי יוחנן משום התנא רבי שמעון בר יוחאי, ובכך היא ממשיכה את הסוגיא הקודמת, שביסודה עומד קובץ של חמש מימרות של האמורא רבי יוחנן משום התנא רבי יוסי. המימרא הראשונה [1], מייחסת את השימוש הראשון בכינוי "אדון" לקב"ה – לאברהם אבינו. לאחר מכן מובאת דרשה של האמורא רב על דניאל ט יז על אותו נושא. המימרא השנייה [3] דומה למימרא השנייה שבסוגיא הקודמת, וכמוה עוסקת אף היא בפרשנות לשמות לג יד ובכעסו של הקב"ה לאחר חטא העגל. המימרא השלישית [4] דומה לראשונה: היא מייחסת ללאה את ההודיה הראשונה לקב"ה בקריאת שמו של יהודה (בראשית כט לה). בעקבות מימרא זו באות פיסקאות [5-7]: קובץ דרשות בעניין שמות מקראיים. המימרא הרביעית [8], חלק ה של הסוגיא, היא דרשה המשווה בין מזמור ג למזמור ב בספר תהלים, ובעקבותיה מובאת דרשה נוספת על תהלים ג א [9], חלק ו. חלק ז פותח במימרא החמישית [10], המתירה להתגרות ברשעים בעולם הזה, ובעקבותיה בא דיון ארוך בנושא. המימרא השישית [18], בראש חלק ח, היא דרשה על שמואל ב ז י, המעודדת קביעת מקום לתפילה, ולאחריה דיון נוסף על אותו פסוק [19]. המימרא השביעית [20], בראש חלק ט, היא דרשה על מלכים ב ג יא, המעודדת שימוש תלמידי חכמים.

עיון מצביע על אפשרות לשחזר סידור קדום יותר למימרות שבקובץ, בסדר זה: השנייה, הראשונה, השלישית, השביעית, הרביעית, החמישית והשישית. ניתן לזהות שיקולי עריכה שגרמו לסידור הנוכחי של החומר. המימרא הראשונה ומקבילתה בבראשית רבה מהוות שלבים שונים בפולמוס נגד הנצרות הפאולינית, ששללה זיקה בין השתייכות לזרע אברהם הפיזי לבין האמונה, מצד אחד, ובין אדם הראשון לבין האמונה, מצד שני. ניתן לשחזר ניסוח עצמאי קדום יותר של המימרא של רב [2], המושתתת במתכונתה הנוכחית על דברי רבי שמעון בר יוחאי שבפיסקא [1].

מבנה הסוגיא ומהלכה

בבסיס סוגיא זו עומד קובץ של שבע "מימרות תנאיות" של רבי יוחנן בשם רבי שמעון בר יוחאי, ובכך היא ממשיכה את הסוגיא הקודמת, המושתתת על חמש "מימרות תנאיות" של רבי יוחנן משום רבי יוסי. המימרא השישית בקובץ שלנו פותחת בלשון "כל הקובע מקום לתפלתו", וגם הסוגיא שלפני האחרונה נפתחה במימרא של רבי חלבו בשם רב הונא, הפותחת בלשון זה. הנושא הכללי של חטיבת האגדה שלנו, תפילה, מוצא את ביטוי במימרא ההיא ובחומר אחר בסוגיא, הנמצא הן בקובץ המקורי הן בחומר חיצוני שהובא על ידי העורך, שעניינו: תפלותיהם של אברהם, דניאל, לאה ודוד.

שבע המימרות (עם מספרי הפיסקאות דלעיל) הן כדלהלן:

[1] אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי: מיום שברא הקב"ה את העולם לא היה אדם שקראו להקב"ה אדון עד שבא אברהם וקראו אדון, שנאמר: ויאמר, אדני אלהים במה אדע כי אירשנה (בראשית טו ח).

[3] ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי: מנין שאין מרצין לו לאדם בשעת כעסו? שנאמר: פני ילכו והניחותי לך (שמות לג יד).

[4] ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי: מיום שברא הקב"ה את עולמו לא היה אדם שהודה להקב"ה עד שבאתה לאה והודתו, שנאמר: הפעם אודה את ה' (בראשית כט לה).

[8] ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי: קשה תרבות רעה בתוך ביתו של אדם יותר ממלחמת גוג ומגוג, שנאמר: מזמור לדוד בברחו מפני אבשלום בנו (תהלים ג א), וכתוב בתריה: ה' מה רבו צרי רבים קמים עלי (תהלים ג ב). ואלו גבי מלחמת גוג ומגוג כתיב: למה רגשו גוים ולאמים יהגו ריק (תהלים ב א), ואלו מה רבו צרי לא כתיב.

[10] ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי: מותר להתגרות ברשעים בעולם הזה, שנאמר: עוזבי תורה יהללו רשע ושומרי תורה יתגרו במ (משלי כח ד).

[18] ואמר רבי יוחנן משום רב שמעון בן יוחי: כל הקובע מקום לתפלתו, אויביו נופלים תחתיו, שנאמר: ושמי מקום לעמי ישראל ונטעתיו ושכן תחתיו ולא ירגז עוד ולא יוסיפו בני עולה לענותו כאשר בראשונה (שמואל ב ז י).

[20] ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: גדולה שמושה של תורה יותר מלמודה, שנאמר: פה אלישע בן שפט אשר יצק מים על ידי אליהו (מלכים ב ג יא). למד לא נאמר אלא יצק, מלמד שגדולה שמושה יותר מלמודה.

סדר שלוש המימרות הראשונות בסוגיא אומר דרשני. המימרא הראשונה [1] והשלישית [4] דומות זו לזו, אך ביניהן מצאנו את המימרא השנייה [3], שעניינה שונה לחלוטין, והיא קוטעת את הרצף שביניהן. אך כפי שראינו בדיון בסוגיא הקודמת, המימרא השנייה [3] דומה מאוד למימרא שהובאה בשם רבי יוסי בסוגיא הקודמת, והיא מתקשרת לנושא הכללי של הקובץ שעמד בבסיס הסוגיא הקודמת – חטא העגל. לכן נראה שהקובץ המקורי נפתח במימרא השנייה [3] דווקא, המתקשרת מצד אחד לנושא הסוגיא הקודמת, והקוטעת במיקומה הנוכחי את הרצף שבין המימרא הראשונה לשלישית. אך בעל הסוגיא לא רצה לפתוח את הסוגיא בעניין של כעס ("מנין שאין מרצין את האדם בשעת כעסו..."), ולכן החליף את מקומותיהן של שתי המימרות הראשונות.

ואפשר שהעורך שינה גם את מקומותיהן של המימרות האחרונות, משיקולים דומים. מן הראוי היה לסיים את הקובץ במימרא השישית [18] דווקא, שהרי היא מתחברת ישירות לנושא הסוגיא הבאה, "בית הכנסת", והיא כנראה הסיבה להבאת קובץ זה כאן מלכתחילה. אך מימרא זו ומימרת רב הונא, המוסבת עליה, [19] מסתיימות בעניין של פורענות, "בתחלה לענותו ובסוף לכלותו". ואף על פי שנאמר בפסוק "ולא יוסיפו בני עולה לבלותו כאשר בראשונה", נראה שבעל הסוגיא לא רצה לסיים באזכור כלשהו של פורענות.

נראה שמיקומה המקורי של המימרא השביעית [20] היה לפני המימרא הרביעית [8], שהרי המימרא הרביעית, החמישית והשישית, עוסקות כולן ברשעים ובאויבים, ונראה שהן היוו תת קובץ בתוך הקובץ המקורי. יש דמיון סגנוני בין המימרא השביעית והרביעית, "קשה... יותר מ..." ו"גדולה... יותר מ...", ונראה שהן היו פעם צמודות זו לזו, כמו המימרא הראשונה והשלישית. נמצינו למדים שהקובץ המקורי נראה כך:

קובץ שלפנינו

קובץ מקורי

רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: מיום שברא הקב"ה את העולם לא היה אדם שקראו להקב"ה אדון עד שבא אברהם וקראו אדון, שנאמר: ויאמר, אדני אלהים במה אדע כי אירשנה.

אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: מנין שאין מרצין לו לאדם בשעת כעסו? שנאמר: פני ילכו והניחותי לך.

ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: מנין שאין מרצין לו לאדם בשעת כעסו? שנאמר: פני ילכו והניחותי לך.

ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: מיום שברא הקב"ה את העולם לא היה אדם שקראו להקב"ה אדון עד שבא אברהם וקראו אדון, שנאמר: ויאמר, אדני אלהים במה אדע כי אירשנה.

ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: מיום שברא הקב"ה את עולמו לא היה אדם שהודה להקב"ה עד שבאתה לאה והודתו, שנאמר: הפעם אודה את ה'.

ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: מיום שברא הקב"ה את עולמו לא היה אדם שהודה להקב"ה עד שבאתה לאה והודתו, שנאמר: הפעם אודה את ה'.

קובץ מקורי

ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: גדולה שמושה של תורה יותר מלמודה, שנאמר: פה אלישע בן שפט אשר יצק מים על ידי אליהו. למד לא נאמר אלא יצק, מלמד שגדולה שמושה יותר מלמודה.

ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: קשה תרבות רעה בתוך ביתו של אדם יותר ממלחמת גוג ומגוג, שנאמר: מזמור לדוד בברחו מפני אבשלום בנו, וכתוב בתריה: ה' מה רבו צרי רבים קמים עלי. ואלו גבי מלחמת גוג ומגוג כתיב: למה רגשו גוים ולאמים יהגו ריק, ואלו מה רבו צרי לא כתיב.

ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: מותר להתגרות ברשעים בעולם הזה, שנאמר: עוזבי תורה יהללו רשע ושומרי תורה יתגרו במ.

ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: כל הקובע מקום לתפלתו, אויביו נופלים תחתיו, שנאמר: ושמתי מקום לעמי ישראל ונטעתיו ושכן תחתיו ולא ירגז עוד ולא יוסיפו בני עולה לענותו כאשר בראשונה.

קובץ שלפנינו

ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: קשה תרבות רעה בתוך ביתו של אדם יותר ממלחמת גוג ומגוג, שנאמר: מזמור לדוד בברחו מפני אבשלום בנו, וכתוב בתריה: ה' מה רבו צרי רבים קמים עלי. ואלו גבי מלחמת גוג ומגוג כתיב: למה רגשו גוים ולאמים יהגו ריק, ואלו מה רבו צרי לא כתיב.

ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: מותר להתגרות ברשעים בעולם הזה, שנאמר: עוזבי תורה יהללו רשע ושומרי תורה יתגרו במ.

ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: כל הקובע מקום לתפלתו, אויביו נופלים תחתיו, שנאמר: ושמתי מקום לעמי ישראל ונטעתיו ושכן תחתיו ולא ירגז עוד ולא יוסיפו בני עולה לענותו כאשר בראשונה.

ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: גדולה שמושה של תורה יותר מלמודה, שנאמר: פה אלישע בן שפט אשר יצק מים על ידי אליהו. למד לא נאמר אלא יצק, מלמד שגדולה שמושה יותר מלמודה.

בעל הסוגיא העביר אפוא את המימרות הראשונה והשביעית למיקומן הנוכחי, בתחילת הסוגיא ובסופה, כדי להימנע מלפתוח ולסיים את הסוגיא בענייני כעס ופורענות.

עיוני פירוש

[1] אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: מיום שברא הקב"ה את העולם לא היה אדם שקראו להקב"ה אדון עד שבא אברהם וקראו אדון, שנאמר: ויאמר, אדני אלהים במה אדע כי אירשנה (בראשית טו ח)

בבראשית רבה יז ד ומקבילות, מצאנו דרשה המנוגדת לדרשה שלנו:

אמר רבי אחא: בשעה שבא הקב"ה לבראות את אדם הראשון נימלך במלאכי השרת... אמר להן: חכמתו מרובה משלכן. מה עשה הקב"ה? הביא לפנייהם בהמה חיה ועופות. אמר להן: זה, מה שמו? ולא היו יודעין. העבירם לפני אדם, אמר לו: זה, מה שמו? שור... אמר לו: ואני מה שמי? אמר לו: לך נאה להיקראות י"י, שאתה אדון לכל בריותיך.

רבי אחא בבראשית רבה דורש את שם ה' לפי הקרי, ולכן לשיטתו אדם הראשון כבר קרא להקב"ה אדון, ואילו המימרא שבסוגיא שלנו מתייחסת לשם ה' לפי הכתיב, ודורשת את הפעם הראשונה שהצירוף "אדני" מופיע כשם ה' בתורה.¹

ואפשר ששתי הדרשות כוונו לדבר אחד, לפולמוס נגד הנצרות הפאולינית, ששללה את הזיקה בין ההשתייכות לזרע אברהם הפיזי לבין האמונה.² המימרא בסוגיא שלנו, שהיא הקדומה יותר, אם לשפוט על פי הייחוס, מובנת בנקל כפולמוס נגד התפיסה הזאת: לא אדם הראשון קרא לקב"ה אדון לראשונה אלא אברהם אבינו. אך בתיאולוגיה הפאולינית אדם הראשון הוא סמל לחטא ולמוות (הראשונה אל הקורנינתיים טו מה-מט), ואילו ישו והמאמינים בו נחשבים ל"זרע אברהם" האמיתי (אל הגלטיים ג ז-ט, טז, כו-כט), ואפשר שעם היוודע הדרשה הנוצרית של פאולוס בעולם היהודי, החלו לדרוש הפוך: דווקא אדם הראשון הוא שקרא לקב"ה אדון, ולא אברהם.

[2] אמר רב: אף דניאל לא נענה אלא בשביל אברהם, שנאמר: ועתה שמע אלהינו אל תפלת עבדך ואל תחנוניו והאר פניך אל מקדשך השמים למען אדני (דניאל ט יז). למענך מבעי ליה! אלא למען אברהם שקראו אדון

בכתבי היד פריז ופירנצה מיוחסת מימרא זו לרב יוסף.

פירוש זה לדניאל ט יז תמוה: כלום ייתכן לפרש את המילה "אדני" במובן "מי שקראו לקב"ה אדון"? הרי פירוש זה מוקשה הרבה יותר מן הקושיא שמקשים במימרא נגד הפשט: "למענך מיבעי ליה". זאת ועוד: לפי הגירסא שלפנינו רב מגיב ישירות למימרא שמובאת על ידי רבי יוחנן, מה שלא ייתכן מבחינה כרונולוגית. ואמנם נראה שגירסא זו משנית, שהרי כתבי היד פריז ופירנצה גורסים "רב יוסף", אבל אף כגירסא משנית העניין תמוה: כלום לא הבחין בעל הגירסא בכך שרב מגיב לדברי רבי יוחנן?

לכן נראה שמימרא זו היתה במקורה מימרא עצמאית, שהסתיימה כך: "אלא למען אברהם שנקרא אדון, שנאמר: לא אדני שמעני (בראשית כג יא)" או כיוצא בזה. והנה, במדרש המאוחר, אגדת בראשית נו א, מצאנו כזה הלשון:

...אברהם נתנסה בעשרה והיו לו עשרה עטרות: נקרא איתן... נקרא אברם מתחלה וניתוסף לו ה' ונקרא אברהם... נקרא עיט... נקרא צור... ונקרא נשיא... ונקרא אדון, שנאמר: ברוך ה' אלהי אדני אברהם (בראשית כד כז). ואם תאמר מפני שהיה עבדו קראו אדון, לאו, אף אחרים כך היו קוראין אותו, שנאמר: שמענו אדני (בראשית כג ה) וגו', שהוא עשה להקב"ה אדון על כל בריותיו. ונקרא אלהים... נקרא נביא... ונקרא ירא אלהים... ונקרא אוהב... הרי עשרה כנגד עשרה נסיונות.

1 והשווה תוספות ד"ה לא היה אדם שקראו אדון, בראש הדיבור.

2 ראה במיוחד האיגרת אל הגלטיים, פרקים ג-ד.

דומה שיש בדרשה זו שילוב של שני הפירושים האפשריים למימרא שלנו: "למען אדני" פירושו למען אברהם שנקרא אדון/אדני, או למען אברהם שקראו לקב"ה אדון. ולפי אגדת בראשית זכה אברהם להיקרא אדון משום שקרא לקב"ה אדון.

[3] ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: מנין שאין מרצין לו לאדם בשעת כעסו? שנאמר: פני ילכו והניחותי לך (שמות לג יד)

ראה לעיל, הדיון בסוגיא הקודמת, עיוני הפירוש לפיסקא [5].

[4] ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: מיום שברא הקב"ה את עולמו לא היה אדם שהודה להקב"ה עד שבאתה לאה והודתו, שנאמר: הפעם אודה את ה' (בראשית כט לה)

בפיסקא [1] למד הדרשן שאברהם היה הראשון שקרא לקב"ה אדון מן העובדה ששם זה אינו מוזכר בתורה לפני כן, שהרי היינו מצפים ששם זה יוזכר בפירוש בתורה אם אכן השתמשו בו לפני ימי אברהם. ואכן, הפועל "הודה" מופיע לראשונה בדברי לאה כאן בתורה, אך קשה לומר שהדרשן הסתמך על עניין זה בלבד, שכן ניתן להודות לקב"ה ללא שימוש במילה המפורשת הודיה, ואין שום סיבה להניח שכל תפילה שנתפלה אי פעם עד לימי לאה מוזכרת בתורה, ומניין לנו שלא השתמשו בלשון "אודה" או כיוצא בזה לפני כן? לכן נראה שהדרשן כאן דורש לשון "הפעם", לא למעט לידת ראובן, שמעון ולוי, כפשוטו של מקרא, אלא למעט כל תולדות האנושות עד ללאה.

[5] ראובן. אמר רבי אלעזר: אמרה לאה, ראו מה בין בני לבן חמי... בני, אף על גב דעל כרחיה שקליה יוסף לבכירותיה מיניה, דכתיב: ובחללו יצועי אביו נתנה בכורתו ליוסף (דברי הימים א ה א), אפילו הכי לא אקני ביה, דכתיב: וישמע ראובן ויצלהו מידם (בראשית לו כא)

נראה שהדרשן דורש "ובחללו יצועי אביו" לשון: מיד עם חללו יצועי אביו, ולא: בגלל חללו יצועי אביו. ואם כן, הרי שנמסרה הבכורה ליוסף עוד בטרם הצילו ראובן, ואף על פי כן לא קינא בו.

[6] רות. מאי רות? אמר רבי יוחנן: שזכתה ויצא ממנה דוד שריוהו להקב"ה בשירות ותשבחות

למדרשי שם אחרים לשם "רות" ראה רות רבה ב: "שראתה דברי חמותה", ורות זוטא א ד: "שהיתה מרתחת עצמה מן העברה לעשות רצון אביה שבשמים".

[7] מנא לן דשמא גרים? אמר רבי אלעזר, דאמר קרא: לכו חזו מפעלות אלהים אשר שם שמות בארץ (תהלים מו ט). אל תקרי שמות אלא שמות

כפי שהעיר מו"ר ש"י פרידמן, המושג "שמא גרים" יסודו בדברי הירושלמי שבת ו ט, ח ע"ד: "פעמים ששינוי השם גורם". אך בעוד שלפי הירושלמי עשוי שינוי השם להשפיע על המזל, תפיסת הבבלי היא שגם השם המקורי גורם לאירועים המתרחשים בעקבותיו: בגלל שלאה קראה לראובן בשם זה הוא לא קינא אחר כך ביוסף, ובגלל שנקרא שמה של רות כך, היא זכתה לדוד, שריוה את הקב"ה בשירות ותשבחות.³

[9-8] ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: קשה תרבות רעה בתוך ביתו של אדם יותר ממלחמת גוג ומגוג, שנאמר: מזמור לדוד בברחו מפני אבשלום בנו (תהלים ג א), וכתוב בתריה: ה' מה רבו צרי רבים קמים עלי (תהלים ג ב)... מזמור לדוד? קינה לדוד מבעי ליה! א"ר שמעון בן אבישלום: למה הדבר דומה? לאדם שיצא עליו שטר חוב. קודם שפרעו היה עצב, לאחר שפרעו – שמח. אף כן דוד. כיון שאמר לו הקב"ה: הנני מקים עליך רעה מתוך ביתך (שמואל ב יב יא) היה עצב... כיון דחזא דאבשלום הוא, שמח. משום הכי אמר מזמור

דרכו של בעל חטיבות האגדה בפירקין להצמיד זו לזו דעות מנוגדות בעניין אחד ללא ניסיון לעמת או לגשר ביניהן.⁴ וכך גם כאן: רבי שמעון בר יוחאי רואה במזמור ג זעקה גדולה ומרה של דוד על מעשה אבשלום, שהוא קשה ממלחמת גוג ומגוג, בעוד שרבי שמעון בן אבישלום, שמטבע הדברים ביקש למעט ברשתו של הגיבור המקראי שעל שמו קרוי אביו, רואה בו מבצע שליחות של פורענות מטעם הקב"ה על הדרך הקלה ביותר.

[10] ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: מותר להתגרות ברשעים בעולם הזה, שנאמר: עוזבי תורה יהללו רשע ושומרי תורה יתגרו במ (משלי כח ד)

למימרא זו ניתן להשוות דברים אחרים של רבי שמעון בר יוחאי, כגון: "טוב שבגוים הרוג" (מכילתא בשלח א) ועמדתו נגד הרומאים אשר באה לידי ביטוי בסיפור המפורסם שבבבלי שבת לג ע"ב.

[11] תניא נמי הכי: רבי דוסתאי ברבי מתון אומר: מותר להתגרות ברשעים בעולם הזה, שנאמר: עוזבי תורה יהללו רשע (משלי כח ד) וגו'. ואם לחשך אדם לומר, והא כתיב: לדוד אל תתחר במרעים ואל תקנא בעושי עולה (תהלים לו א), מי שלבו נוקפו אומר כן. אלא אל תתחר במרעים – להיות כמרעים. ואל תקנא בעושי עולה – להיות כעושי

3 ש"י פרידמן, "השם גורם – דברי החכם נופלים על שמו", ואלה שמות ב, תשנ"ט, עמ' נא-נב. עיקר עניינו של פרידמן במאמר זה הוא תופעה ספרותית של דברי החכם הנופלים על שמו, כגון דרשת רבי שמעון בן אבישלום בעניין אבשלום, להלן, פיסקא [9]. פרידמן מכנה תופעה זו על פי דברי הסוגיא שלנו, בטוענו ש"התלמוד יודע שהשם גורם מתוך פעולת חכמי התלמוד עצמם, ששם משפיע עליהם ומביאם לעסוק בהלכה או לדרוש דרשה בשם" (עמ' נב שם).

4 ראה בסוגיא יב לעיל, "ייסוריין"; בסוגיא הבאה, "בית הכנסת"; ובסוגיא כח, "ברכי נפשי", להלן.

עולה. ואומר: אל יקנא לבך בחטאים כי אם ביראת ה' כל היום (משלי)

(בג יז)

בכתב יד מינכן, במקום "תניא נמי הכי: רבי דוסתאי ברבי מתון אומר" – "וכן אמר רבי דוסתאי בר מתון". רבי דוסתאי בר מתון אינו מוזכר בשום מקום אחר, אך מצאנו "רבי יוסטאי בר מתון" מתלמידי רבי יוחנן.⁵ ולכן נראה כגירסת כתב יד מינכן שמדובר במימרא ולא בברייתא. ושמה במקורו של דבר העיר רבי דוסתאי ברבי מתון על המימרא של רבי יוחנן בשם רבי שמעון בר יוחאי את ההמשך: "ואם לחשך אדם..."

[12-17] איני? והאמר רבי יצחק: אם ראית רשע שהשעה משחקת לו אל תתגרה בו, שנאמר: יחילו דרכיו בכל עת (תהלים י ה). ולא עוד, אלא שזוכה בדיון, שנאמר: מרום משפטיך מנגדו (שם). ולא עוד, אלא שרואה בצריו, שנאמר: כל צרריו יפיח בהם (שם). לא קשיא. הא במילי דידיה, הא במילי דשמיא. ואי בעית אימא: הא והא במילי דשמיא, ולא קשיא: הא ברשע שהשעה משחקת לו, הא ברשע שאין השעה משחקת לו. ואי בעית אימא: הא והא ברשע שהשעה משחקת לו, ולא קשיא: הא בצדיק גמור, הא בצדיק שאינו גמור. דאמר רב הונא: מאי דכתיב: למה תביט בוגדים תחריש בבלע רשע צדיק ממנו (חבקוק א יג)? וכי רשע בולע צדיק? והא כתיב: ה' לא יעזבנו בידו (תהלים לו לג), וכתיב: לא יאונה לצדיק כל און (משלי יב כא). אלא צדיק ממנו בולע, צדיק גמור אינו בולע. ואי בעית אימא: שעה משחקת לו, שאני

דברי רבי יצחק מנוגדים לפי פשוטם למסר של רבי שמעון בר יוחאי ורבי דוסתאי כאן, ומשקפים את העמדה שרווחה בין התנאים והאמוראים לאחר מלחמת בר כוכבא ובמיוחד מימי רבי ואילך, המשלימה עם הכיבוש הזר של ארץ ישראל.

מימרת רבי יצחק מופיעה גם בבבלי מגילה ו ע"ב, במסגרת קובץ של דברי רבי יצחק, ושם מקשים "איני" על סמך מימרת רבי יוחנן בשם רבי שמעון בר יוחאי, ומתרצים את התירוצים שבכאן. קשה לקבוע מוקדם ומאוחר, משום שקיימת סימטריה כמעט מלאה בין שני המקורות: כאן וכאן קובץ של מימרות של אמורא אחד בתוספת שקלא וטריא. בדיון בסוגיא הקודמת הצענו שבעל הסוגיא שם הושפע מן הדברים המובאים כאן בטוענו ש"צדיק וטוב לו צדיק גמור, צדיק ורע לו צדיק שאינו גמור", אך אין בכך רמז למוקדם ומאוחר, שכן סביר להניח שעורך הסוגיא ההיא הוא עורך הסוגיא שלנו, ואם החומר מקורי במגילה, אזי הוא שהביא את החומר משם.

[18] ואמר רבי יוחנן משום רב שמעון בן יוחי: כל הקובע מקום לתפלתו, אויביו נופלים תחתיו, שנאמר: ושמתי מקום לעמי ישראל ונטעתיו ושכן תחתיו ולא ירגז עוד ולא יוסיפו בני עולה לענותו כאשר בראשונה (שמואל ב ז י)

מימרא זו היא הסיבה האמיתית להכללת קובץ זה בחטיבה בנושא התפילה, והיא קושרת בין הסוגיא שלנו לסוגיא הבאה, שבה סדרה של מימרות בזכות תפילה בציבור ובבית הכנסת. בעל

5 ראה דקדוקי סופרים על אתר. ואין נראה שהיה תנא בשם "רבי דוסתאי בר מתון" ואמורא בשם "רבי יוסטאי בר מתון" ושלא היה קשר ביניהן כלל, כדברי בעל דקדוקי סופרים שם.

הדרשה כאן מסב את שמואל ב ז י, פסוק בנבואת נתן הנביא לדוד, העוסקת בבירור בנחלה ובמנוחה שלה יזכה ישראל תחת שלטונו של דוד המלך, על בית הכנסת. הסבת פסוקים העוסקים בארץ ישראל על בית הכנסת מצאנו גם במקומות אחרים בחטיבת האגדה שלנו.⁶

[19] רב הונא רמי: כתיב לענותו (שמואל ב ז י) וכתוב לכלותו (דברי הימים א יז ט).
בתחילה לענותו, ולבסוף לכלותו

רב הונא מנגיד בין נוסח נבואת נתן הנביא בשמואל ב פרק ז לבין הנוסח במקבילה בדברי הימים א יז ט, ולפנינו שם "לבלותו", ולא "לכלותו". ונראה שאין מדובר בשיבוש בנוסח התלמוד אלא בגירסא אחרת במקרא,⁷ שכן "לבסוף" יותר שייך "לכלותו" מאשר "לבלותו". מאידך, בהקשר של הפסוק עצמו נראה שצריך לגרוס "לבלותו", שכן אין פשר לביטוי "ולא יוסיפו בני עולה לכלותו כאשר בראשונה". ודאי אין לומר שבני עולה כילו את ישראל בימי דוד.

מאותה סיבה תמוהה דרשתו של רב הונא, שהרי בפסוק נאמר בפירוש שלא יוסיפו בני עולה לענותו/לכלותו, וממילא לא יגיעו לידי כליה, ומה הטעם לפרש "לבסוף לכלותו"? ונראה שרב הונא השתמש בנוסחה קבועה "כתיב... וכתוב...". בתחלה... לבסוף...; נוסחה המופיעה כמה פעמים בתלמוד,⁸ שהתאימה כאן לעניין העיוני והכלייה (על פי הגירסא שהיתה לפני רב הונא).

[20] ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: גדולה שמושה של תורה יותר מלמודה, שנאמר: פה אלישע בן שפט אשר יצק מים על ידי אליהו (מלכים ב ג יא). למד לא נאמר אלא יצק, מלמד שגדולה שמושה יותר מלמודה

אליהו, כרבו של אלישע המלמדו תורה, הוא כמובן אנכרוניזם של חז"ל, ואכן בני הנביאים שימשו את רבותיהם ביציקת מים וכדומה לפי פשוטם של מקראות, ולא למדו מהם תורה. ואף על פי כן, המסר שבדרשה אינו רחוק מפשוטו של מקרא. יהושפט מלך יהודה שואל את יהורם בן אחאב מלך ישראל אם יש נביא בסביבה, אחד מעבדי המלך מפנה אותו ל"אלישע בן שפט אשר יצק מים על ידי אליהו" (מלכים ב ג יא), ויהושפט מגיב: "יש אותו [= אתו] דבר ה'" (שם, פסוק יב).⁹ ואם לא נאמר שליהושפט היתה היכרות עצמאית עם אלישע, הרי שלפחות לדעת יהושפט גרר שימוש הנביא השראת דבר ה', וכיוצא בזה שימוש תלמידי חכמים, לפי הדרשן.

6 ראה בעיוני הפירוש לסוגיא יג לעיל, "אבא בנימין", פיסקא [9], וסוגיא יח להלן, "בית הכנסת", פיסקא [6].

7 הגירסא אכן מתועדת במקצת כתבי היד. ראה רוזנפלד, משפחת סופרים, עמ' 240.

8 בבלי ראש השנה יז ע"ב; נדרים לב ע"ב; בבא בתרא קכב ע"ב; סנהדרין לח ע"א; עבודה זרה יט ע"א.

9 ואכן, ג'ון גריי, בפירושו ב-*Old Testament Library* על אתר (John Gray, *I and II Kings*, third edition, 1977, p. 486), רואה סתירה בין תיאור אלישע על ידי עבד יהורם לבין תגובתו של יהושפט, וטוען שהסיפור המקורי התרחש עוד בחיי אליהו, כשאלישע לא היה אלא משרתו, ובתקופה מאוחרת שיבצו אותו במקומו הנוכחי בספר מלכים והוסיפו את תגובת יהושפט, כדי להפוך את אלישע לנביא בפני עצמו.